

ОНІМІЯ БУКОВИНСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).276-281

Кузь Г. Онімія буковинської діалектної фразеології; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті на матеріалі словника «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» проаналізовано буковинську діалектну фразеологію з ономастичним компонентом. Мета – здійснити комплексний системний опис діалектних фразеологічних одиниць Чернівецьчини з компонентом-онімом з погляду семантики та функційних особливостей, визначити специфіку семантики ономастичного компонента, з'ясувати його роль у мотивації фразеологічного значення, а також виявити регіональні риси аналізованого пласту фразеології.

Ономастичні фразеологізми систематизовано відповідно до найпоширеніших онімних компонентів на групи, у складі яких є антропоніми, топоніми, геортоніми та етроніми. Здійснений аналіз підтверджує виразний антропоцентричний характер фразеології: переважна більшість цих власних назв є назвами людей. Антропоцентризм властивий і змістовому плану аналізованої фразеології: вони характеризують зовнішні характеристики людини, риси її характеру, поведінку, діяльність. З прагматичної точки зору в аналізованому масиві можна виокремити, окрім номінативних, фразеорепліки, прикмети, прокльони та замовляння.

Власні назви людей, передусім імена, у складі фразеологізмів десемантизуються і є носіями загального значення 'людина'. Це підтверджує варіантність таких компонентів у складі фразем та паронимазія, яка властива багатьом онімним фраземам. Прізвища в аналізованому матеріалі трапляються рідко і не цілком втрачають своє онімне значення. Фразеологізми з компонентами-етнонімами включають назви народів, з якими буковинці з давніх часів проживали поряд, і відображають загальноукраїнські стереотипи про представників цих етносів. Виявлено, що фраземи з компонентом-онімом репрезентують історію та культуру України загалом і Буковини зокрема, відтворюють соціальну, політичну, національну картину регіону.

Ключові слова: діалектні фразеологізми, ономастичний фразеологізм, онім, антропонім, топонім, етронім, геортонім.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя минулого століття й на початку нинішнього в українському мовознавстві помітно зростає зацікавленість вивченням ареальної фразеології: триває збір діалектної фразеології різних регіонів України, дослідники виявляють архаїчні елементи, встановлюють зв'язки між матеріальним світом і духовною культурою, описують культурознавчий компонент ареальної фразеології, здійснюють комплексний аналіз окремих ареалів, досліджують окремі ідеографічні групи. У цьому досить широкому спектрі фразеологічної проблематики досить цікавою є група фразем з компонентами-власними назвами, оскільки такі вислови зберігають національне/регіональне семантичне та етимологічне забарвлення фразеологічної системи.

Аналіз досліджень. У наукових розвідках з української антропонімної фразеології Н. Бабич, Н. Москаленко, Н. Венжинович, О. Мороз та ін. знаходимо багато цікавих і доречних спостережень стосовно окресленої проблематики. Заслужують на увагу дослідження пареміології та фразеології з онімами Л. Скрипник, Н. Пасік, М. Алефіренко та ін., етнокультурний зміст функціонування онімів опрацьовано в дослідженнях В. Жайворонка і В. Хімік. Діалектний матеріал з компонентами-власними назвами аналізували В. Ужченко, Н. Романюк. Ще в 70-х рр. минулого століття збирала та досліджувала буковинську діалектну фразеологію з компонентами-онімами Н. Бабич, низка її статей присвячена фразеології з компонентами-теонімами. Поява нового фразеографічного видання матеріалів до словника «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини»

(2017), у якому зібрано до цього часу розкиданий у різних наукових та художніх текстах, незафіксований раніше діалектний фразеологічний матеріал, дає новий імпульс для подальшого системного вивчення фразеології, в тому числі й з компонентами власними назвами.

Мета статті – здійснити комплексний системний опис діалектних фразеологічних одиниць (далі – ДФО) Чернівецьчини з компонентом-онімом з погляду семантики та функційних особливостей, визначити специфіку семантики ономастичного компонента буковинських ДФО, з'ясувати його роль у мотивації фразеологічного значення, а також виявити регіональні особливості. **Об'єктом** нашого дослідження є ДФО Чернівецьчини з онімними компонентами, а **предметом** вивчення – їх семантика, особливості розвитку онімних значень у фразеологізованих сполуках (предметом дослідження обрано фразеологію в широкому розумінні). **Матеріалом** дослідження слугує вибірка ДФО із онімними компонентами (до уваги не бралися фраземи з компонентами-теонімами, які вже були предметом нашого дослідження в інших розвідках, зафіксованих словником «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» (161 ДФО). **Актуальність** теми зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на виявлення та аналіз мовних явищ, пов'язаних з культурою, етносом, народною ментальністю в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням. Діалектна фразеологія Чернівецьчини в окресленому ракурсі ще не була об'єктом дослідження.

Методи та методика дослідження. У роботі використовуємо описовий, статистичний метод,

а також методики компонентного та контекстного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших причин функціонування ономастичного компонента у складі фразеологізмів, на думку О. Куцик, є узагальнене значення імені. Під ономастичним компонентом дослідниця розуміє перекладені власні назви (оніми) – вторинні, видові назви, що доповнюють і уточнюють первинну, загальну й служать для розрізнення номенів одного типу. До них належать похідні від антропонімів, топонімів, теонімів, зоонімів тощо, які характеризуються специфічними національно-культурними і символічними нашаруваннями [Куцик 2012, с. 166]. Водночас дослідники фразеологізмів з онімним компонентом відзначають той факт, що оніми специфічно виявляють себе як компоненти усталених одиниць мови. «Втрачаючи природні функції індивідуалізації, ідентифікації, співвіднесеності з денотатом, зазнаючи якісних змін у семантичній структурі, вони набувають рис апелювативів, що безпосередньо впливає на фразеологізацію відонімичних символічних значень. Ономастичні компоненти зберігають генетичний зв'язок із власними назвами та їх денотатами лише опосередковано» [Венжинович 2007, с. 382].

Можна виділити такі групи онімів, що входять як компоненти до складу буковинської діалектної фразеології (подаємо групи за принципом спадної кількості):

1) **антропоніми** (80 ДФО), що включають широкий спектр категорій імен, переважно це **імена**, не пов'язані з реальними денотатами і потенційно можуть бути співвіднесені з багатьма особами. В міру зростання абстрактності оніма відбувається ослаблення та поступова втрата ним загального категоріального значення, що підтверджується фраземами, в яких онім виступає варіантним компонентом: як *Петро (Пилип, чорт) з конопель*, зі сл. *вистрибнути, вискочити* та ін. 'неочікувано'; 'недоречно' [ФПЧ 2017, с. 256]; *пізно, Іване (Петрику), до школи* [ФПЧ 2017, с. 319.]; *грати Галі (Дьордія)* [ФПЧ 2017, с. 69]; *а про мене, Семене!* [ФПЧ 2017, с. 183]. Рідше в аналізованому діалектному матеріалі трапляються компоненти **андроніми та прізвища**: як *Петришин пес* 'пропав' [ФПЧ 2017, с. 256]; *піти поза Йорчиху* 'померти' [ФПЧ 2017, с. 108]; як *Гурский цвичком* 'тішитися' [ФПЧ 2017, с. 240]; *робити з себе Гакмана* 'прикидатися' [ФПЧ 2017, с. 190]; як *Заболоцький на милі*, зі сл. *виграти* 'не виграти нічого' [ФПЧ 2017, с. 242];

Окрему групу ДФО з компонентами-антропонімами складають фраземи з найменуваннями **історичних (псевдоісторичних) чи релігійних персонажів** (10 ДФО) - це денотативно співвіднесені антропоніми або ж імена-факти, які принципово відрізняються від попередніх тим, що власні назви у складі таких фразеологізмів не втрачають свого онімного значення: *від Марії-Терезії* [ФПЧ 2017, с. 57]; *за Николая Третього – брехливого* [ФПЧ 2017, с. 94]; як *Пилат (побіліти)* [ФПЧ 2017, с. 256]; як *Соломонів патинок 'нерозумний'* [ФПЧ

2017, с. 261]; *язика май за Юду, а не за брата* [ФПЧ 2017, с. 344];

2) **етноніми**, до складу яких входять назви етнічних спільнот (нації, народи, племена) (34 ДФО): як *жид на війну* [ФПЧ 2017, с. 242]; *нехай хмара на татари, а сонечко на християни* [ФПЧ 2017, с. 315]; *здибалиси рускі з москалями* [ФПЧ 2017, с. 294]; *лях козакові не товариш* [ФПЧ 2017, с. 304]; *игани ніч розбирають* [ФПЧ 2017, с. 338];

3) **геортоніми** – назви свят (постів) (24 ДФО): *забагати замерзлого в Петрівку* [ФПЧ 2017, с. 88]; *білі до Іллі, від Іллі – нема білів* [ФПЧ 2017, с. 274]; *від Спаса – рукавиці в паса* [ФПЧ 2017, с. 279]; *на Благовіщення зими не лай* [ФПЧ 2017, с. 306];

4) **топоніми**, що охоплюють різні категорії географічних об'єктів (20 ДФО): *біда й у Городенці, як нема нічого в мошенці* [ФПЧ 2017, с. 274]; як *Марія з Онута* [ФПЧ 2017, с. 248]; *за копілку пожене козу до Бояня* [ФПЧ 2017, с. 292]; *піди і в Карпати, все треба бідувати!* [ФПЧ 2017, с. 319]; як *Черемош горі течиме 'ніколи'* [ФПЧ 2017, с. 236]; як *води у Дністрі 'багато'* [ФПЧ 2017, с. 236];

5) **зооніми** (3 ДФО): як *Сірку муху з їсти* (легко) [ФПЧ 2017, с. 260]; *не кожний пес Гривко* [ФПЧ 2017, с. 312].

Статистика використання різних груп власних найменувань у фразеології Чернівецьчини підтверджує її виразний антропоцентричний характер, що завжди відзначалося дослідниками-фразеологами: переважна більшість (114 зі 161) цих власних назв є назвами людей (антропоніми) чи їх великих груп (етноніми), і лише третину складають інші різновиди онімів. Досить численну групу складають ДФО з компонентами-назвами релігійних свят (постів) (24 приклади), що пов'язано із релігійно-господарським календарем, який протягом багатьох століть регулював життя селян і став складником повчальних приповідок на цю тему.

Антропоцентризм властивий і змістовому аспекту аналізованої фразеології: ДФО з власною назвою переважно характеризують людину в тому чи іншому аспекті її діяльності, зовнішні ознаки, риси характеру, поведінку:

оцінка людей, їх рис характеру: *за копілку пожене козу до Бояня, 'про скупого'* [ФПЧ 2017, с. 292]; як *Соломонів патинок*, зі сл. *розумний, учений, 'дурень'* [ФПЧ 2017, с. 261]; як *Беркові штани*, зі сл. *розумний 'дурень'* [ФПЧ 2017, с. 233]; *для нашого Федота не страшна робота* [ФПЧ 2017, с. 287]; *наша Парася на все здалася* [ФПЧ 2017, с. 309]; *та сама Аниця, лиш друга спідниця* [ФПЧ 2017, с. 330]; *та сама Горпина, тільки друга хустина* [ФПЧ 2017, с. 330]; *якби не Василі, то не було б дітей у селі* [ФПЧ 2017, с. 345]; *який Микольцьо, такий Кольцьо* [ФПЧ 2017, с. 346]; *який Сава, така й слава* [ФПЧ 2017, с. 346];

оцінка поведінки: розгалужену групу творять ДФО із значенням 'удавати непричетного до справи, прикидатися': *грати Галі (Дьордія)* [ФПЧ 2017, с. 69]; *грати Маренича* [ФПЧ 2017, с. 69]; *робити-ся Іваном (Дьордієм, Нуфрієм)* [ФПЧ 2017, с. 192]; *крутити Юра* [ФПЧ 2017, с. 120]; *робити з себе*

Гакмана [ФПЧ 2017, с. 190]; *робити з себе Юзя* [ФПЧ 2017, с. 190]. Характеристика інших аспектів поведінки властива таким ДФО: *ішла Ганка в поле жати, та й забула серп узяти, хліба взяла, серп забула, та й додому ся вернула* [ФПЧ 2017, с. 297]; *йшов Яким – не знав за чим* [ФПЧ 2017, с. 297]; *Ленка Ленці завше лиже руки* [ФПЧ 2017, с. 302]; *нічо не робити – лиш Пилипа женити, 'байдикувати'* [ФПЧ 2017, с. 316]; *смійся, Грицю, мама йде* [ФПЧ 2017, с. 327]; *смійся, Якове, смійся: горі дараба йде, 'про безпричинний сміх'* [ФПЧ 2017, с. 397]; *танцюй, Федьку, Санда грає* [ФПЧ 2017, с. 397]; *забагати замерзлого в Петрівку, 'вередувати; хотіти неможливого; виявляти сильне, але безглузде бажання'* [ФПЧ 2017, с. 88]; *як вітер в Петрівку, зі сл. любити, ірон. 'не сприймати'* [ФПЧ 2017, с. 235]; *позичати у Сірка очей* [ФПЧ 2017, с. 175];

характеристика дій: *як Зося, зі сл. сидіти 'непоручно, нікого не чіпаючи'* [ФПЧ 2017, с. 244]; *як Марко в печлі, зі сл. товктися, носитися та ін. 'невпинно, безугавно, без потреби'* [ФПЧ 2017, с. 248]; *як Нуфрій мамі, зі сл. наробити, зробити та ін., ірон. 'зробити щось не до ладу'* [ФПЧ 2017, с. 252]; *як Петро (Пилип) з конопель, зі сл. вистрибнути, вискочити та ін. 'неочікувано; недоречно'* [ФПЧ 2017, с. 256]; *наварила Куця, шо не з'їсть і цюця* [ФПЧ 2017, с. 306]; *не мав Гриць рукавиць, а як дістав, то вбирав, то скидав, поки їх не порвав* [ФПЧ 2017, с. 312]; *не ремонтуй воза, Агафія, це не твоя парафія* [ФПЧ 2017, с. 313]; *заробив, як циган на качалках: дві продав, решту на ньому поломил* [ФПЧ 2017, с. 293]; *знається, як циган на віцях: котра сива, тот і сита* [ФПЧ 2017, с. 295]; *як Ленін на буржуазію, зі сл. дивитися із ненавистю (дивитися)* [ФПЧ 2017, с. 247]; *тиць бабин Гриць 'про недоречну дію, 'про щось несподіване'* [ФПЧ 2017, с. 209]; *крутитися, як жид на соломі* [ФПЧ 2017, с. 120]; *тевкнути, як жид телям* [ФПЧ 2017, с. 209]; *трястися, як жид на кучі* [ФПЧ 2017, с. 212]; *як жид на войну (збиратися) 'повільно'* [ФПЧ 2017, с. 242];

характеристика різних аспектів спілкування, взаємин між людьми: *Гаврило! Гаврило! Не тич всюди своє рило!* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Климе, най твоє не гине* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Петре, з гузицев* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говорила-їхала – здибала Міхала* [ФПЧ 2017, с. 282]; *розводити Химині кури, заст. 'говорити про щось, не варте уваги'* [ФПЧ 2017, с. 192]; *язиката Парася (Феська), 'про балакучу людину'* [ФПЧ 2017, с. 232];

зовнішніх та фізіологічних особливостей: *глухман вартківський, 'про туговухого' (ВАРТИКІВЦІ – село Кельменецького району Чернівецької області)* [ФПЧ 2017, с. 65]; *чуньківська порода, 'про низькорослого' (ЧУНЬКІВ – село Заставнівського району Чернівецької області)* [ФПЧ 2017, с. 227]; *як Мошкові гатки, зі сл. гарна, красна та ін., 'негарна'* [ФПЧ 2017, с. 250];

характеристика ситуації в цілому: *оце пара – Гриць і Тамара (Варвара)* [ФПЧ 2017, с. 317]; *пан паном, а Іван Іваном* [ФПЧ 2017, с. 318]; *пізно, Іване (Петрику), до школи* [ФПЧ 2017, с. 319]; *чого Івась не навчився, того Іван не зможе* [ФПЧ 2017,

с. 339]; *не все в середу Петра* [ФПЧ 2017, с. 310]; *паршиве порося і в Петрівку змерзло* [ФПЧ 2017, с. 318]; *здибалиси рускі з москалями* [ФПЧ 2017, с. 294]; *боронь, Боже, з Івана пана, а з Марійки добродійки* [ФПЧ 2017, с. 307]; *держав Бог Андрушка і без того окрушка, 'про те, без чого можна обійтись'* [ФПЧ 2017, с. 286]; *як Петришин пес, 'пропасти, занести'* [ФПЧ 2017, с. 256].

Фразеологізми з абстрактними значеннями у складі аналізованої нами групи складають нечисленну групу:

зі значенням **'ніколи'**: *чекати замерзлого в Петрівку* [ФПЧ 2017, с. 225]; *як Черемош горі течиме (вернеться)* [ФПЧ 2017, с. 236]; *на кінський Великдень* [ФПЧ 2017, с. 140]; *за Николая третього – брехливого* [ФПЧ 2017, с. 94]; *на свинський Великдень* [ФПЧ 2017, с. 143]; зі значеннями **'швидко'** – **'повільно'**: *як з Петрового дня, зі сл. пішло, минає, 'швидко (про наближення старості)'* [ФПЧ 2017, с. 244]; *як Марія з Онута, зі сл. йти, їхати, 'повільно; довго' (ОНУТ – село Заставнівського району Чернівецької області)* [ФПЧ 2017, с. 248]; зі значенням **'багато'**: *як води в Дністрі* [ФПЧ 2017, с. 236]; *як в Припрутті редьки весною* [ФПЧ 2017, с. 236]; *як бідний на Великдень* [ФПЧ 2017, с. 233]; *як у жиди вошей* [ФПЧ 2017, с. 265]; *як циган на блохи, зі сл. багатий* [ФПЧ 2017, с. 267]; зі значенням **'легко'**: *як Сірку муху з 'їсти* [ФПЧ 2017, с. 260]; зі значенням **'довго'**: *як з Америки пішки* [ФПЧ 2017, с. 242]; зі значенням **'віддавна'**: *від Марії-Терезії* [ФПЧ 2017, с. 57].

Із прагматичної точки зору в аналізованому масиві виокремлюються поряд із номінативними такі групи ДФО:

фразеорепліки: *три рази до пари, щоб не з'їли татари* [ФПЧ 2017, с. 331]; *будь здоров, Франку, спи до ранку, 'як хотіли відчепитися'* [ФПЧ 2017, с. 277]; *всі слабі, лиш килавий Іван здоровий (дужий), 'кажуть на відмовку від роботи під приводом хвороби'* [ФПЧ 2017, с. 281]; *а про мене, Семене! 'байдуже'* [ФПЧ 2017, с. 271]; *Гаврило! Гаврило! Не тич всюди своє рило!* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Климе, най твоє не гине, 'уживають зі значенням недовіри до сказаного* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Петре, з гузицев, 'нема з ким говорити'* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говорила-їхала – здибала Міхала* [ФПЧ 2017, с. 282]; *їхала-їхала, здибала Міхала, а здибала Івася, попід боки взялася* [ФПЧ 2017, с. 282];

прикмети, рекомендації: *на Благовіщення зими не лай* [ФПЧ 2017, с. 306]; *на святу Катерину ховайси під перину* [ФПЧ 2017, с. 309]; *по Петру, та й по теплу* [ФПЧ 2017, с. 320]; *по Покрові, по теплові* [ФПЧ 2017, с. 320]; *прийшла Ганка – сідай в санки!* [ФПЧ 2017, с. 321]; *прийшов Спас – готуй кожух про запас* [ФПЧ 2017, с. 321]; *сіно до Юрка, а хліб до Ілька* [ФПЧ 2017, с. 326]; *хто роби на Пилипа, ходи голий, як липа* [ФПЧ 2017, с. 337]; *їж окрайчик, щоб любив Миколайчик (зайчик)* [ФПЧ 2017, с. 297]; *язика май за Юду, а не за брата* [ФПЧ 2017, с. 344];

прокльони, замовляння: *Щоб вас татарва знала!* [ФПЧ 2017, с. 341]; *Щоб его татари взяли!*

[ФПЧ 2017, с. 341]; *Татари щоб го взяли!* [ФПЧ 2017, с. 330]; *Нехай хмара на татари, а сонечко на християни* [ФПЧ 2017, с. 315].

На фразеологізацію онімів у багатьох контекстах впливає фонетичний чинник, на основі якого будується явище паронимазії. Російський мовознавець Ф. Буслаєв звернув увагу на музичну основу, наявну в ономастичних компонентах прислів'їв та приказок. Учений зазначав, що під впливом гри слів, зумовленої явищем паронимії, оніми набувають нового значення, піддаються різноманітним асоціаціям [Пасік 1999, с. 28]. Явище паронимазії, яке «полягає в навмисному зближенні в контексті паронімів і взагалі співзвучних слів або їхніх форм з певною стилістичною настановою» [Тараненко 2000, с. 425], часто спостерігається у фразеології, в тому числі в нашому матеріалі з компонентами-онімами:

антропонімами: *без одного Василя обійдеться сілля* [ФПЧ 2017, с. 272]; *без одного Гриця вода посвятиться* [ФПЧ 2017, с. 272]; *будь здоров, Франку, спи до ранку* [ФПЧ 2017, с. 277]; *їхала-їхала, здибала Міхала, а здибала Івася, поїд боки взялася* [ФПЧ 2017, с. 282]; *та сама Аница, лиш друга спідниця* [ФПЧ 2017, с. 330]; *та сама Горпина, тільки друга хустина* [ФПЧ 2017, с. 330]; *спасибі Іллічу, що я хліб не печу, якби ще міг зробити, щоби й борщу не варити* [ФПЧ 2017, с. 327];

геортоніми: *по Петрі, та й по теплі* [ФПЧ 2017, с. 320]; *по Покрові, по теплові* [ФПЧ 2017, с. 320]; *прийшла Ганка – сідай в санки!* [ФПЧ 2017, с. 321]; *прийшов Спас – готуй кожух про запас* [ФПЧ 2017, с. 321]; *на святу Катерину ховайси під перину* [ФПЧ 2017, с. 309]; *хто роби на Пилипа, ходи голий, як липа* [ФПЧ 2017, с. 337];

топонімами: *біда й у Городенці, як нема нічого в мошенці* [ФПЧ 2017, с. 274]; *від Клішківців до Харкова – тепер вода однакова* [ФПЧ 2017, с. 279]; *їди і в Карпати, все треба бідувати!* [ФПЧ 2017, с. 319]; *пішла слава до Станіслава* [ФПЧ 2017, с. 319]; *Заадала срака прута, пішла на храм до Онута* [ФПЧ 2017, с. 292].

Висновки. Таким чином, наявні в буковинській фразеології оніми значно різняться своїм семантичним проявом у складі ДФО. Власні назви людей, в першу чергу імена, у складі фразеологізмів десемантизуються (втрачають значення індивідуального найменування) і є носіями загального значення «людина». Це підтверджує варіантність таких компонентів у складі фразем та паронимазія, яка властива багатьом онімним приповідкам. Прикладів, коли імена мають вужче значення, небагато: напр., у прислів'ях *Пан паном, а Іван Іваном* [ФПЧ 2017, с. 318]; *боронь, Боже, з Івана пана, а з Марійки добродійки* [ФПЧ 2017, с. 307], антропоніми Іван та Марія виступають зі значеннями 'бідний', 'виходець з нижчих соціальних верств', а у фраземі *якби не Василі, то не було б дітей у селі* [ФПЧ 2017, с. 345] антропонім має також значення 'поширене, розповсюджене ім'я'. Подібне явище властиве для багатьох мов, що відзначає В. Мокієнко у статті «Псевдоімена собственных в народной фразеологии»: «В будь-якій мові світу існує велика і дуже

активна група образних сполук з власними назвами, які не відповідають основній їх категоріальній ознаці, а стають образними характеристиками людей, предметів і явищ» [Мокієнко 2019, с. 27–28]. Автор також вважає, що наймення людей у таких контекстах мають проміжний статус між власними та загальними назвами і тому їх можна називати псевдоіменами [Мокієнко 2019, с. 32].

Прізвища в аналізованому матеріалі трапляються рідко і не цілком втрачають своє онімне значення. Наприклад, фразеологізми як *Гурский цвичком* (тішитися)¹ [ФПЧ 2017, с. 240]; як *Заболоцький на милі*, зі сл. *виграти*, 'не виграти нічого' [ФПЧ 2017, с. 242] містять прізвища, які фразеологи ідентифікують з конкретними історичними особами [Аксамітаў 1978, с. 193]. Із плином часу деякі прізвищеві назви, що асоціюються із представниками певного етносу, набувають узагальненого значення 'назва етносу': *робити з себе Гакмана* 'удавати, прикидатися' (ГАКМАН – єврейське прізвище) [ФПЧ 2017, с. 190]. Роль таких прізвищ у контексті фразеологізму наближається до ролі етнонімів: вони стають носіями стереотипних конотацій, які побутують у народі щодо етносів-сусідів.

ДФО з компонентами-етнонімами включають назви народів, з якими буковинці з давніх часів проживали поряд: *жид, татарин, руский, москаль, циган, лях*. У фраземах відобразилися загальноукраїнські стереотипи про представників цих етносів: *смаглявість* (*Цигани ніч розбирають* [ФПЧ 2017, с. 338]; як *(ек) не циган, то не мастиси вуглям* [ФПЧ 2017, с. 347]), *оманливість* (*водити очима, як циган на ярмарку* [ФПЧ 2017, с. 60]) та *легковажність ромів* (*Лоша в кобилі, а циган вже довбню рихтує* [ФПЧ 2017, с. 303]); *Сніг стопивса – циган кожух продав* [ФПЧ 2017, с. 327]), *войовничість татар* (*Щоб его татари взяли!* [ФПЧ 2017, с. 341]); *Татари щоб го взяли!* [ФПЧ 2017, с. 330]), *скупість євреїв* (*За кумпанію і жид повісився* [ФПЧ 2017, с. 292]); *Любімоси, ек браття (брати), а рахуймоси, ек жиди* [ФПЧ 2017, с. 304]). У деяких контекстах назва етносу є способом протиставлення *свій-чужий* (*Лях козакові не товариш* [ФПЧ 2017, с. 304]; *Нехай хмара на Татари, а сонечко на християни* [ФПЧ 2017, с. 315]).

Група ДФО з компонентами-геортонімами відзначається їх дидактичною функцією щодо послідовності календарно-господарських та інших видів діяльності. Найчастішим геортонімом у нашому матеріалі виявилася назва Петрівського посту – *Петрівка* (6 ДФО).

Топонімічні назви у складі ДФО в більшості випадків є регіонально мотивованими і відображають специфіку регіону: як *Марія з Онута* [ФПЧ 2017, с. 248]; *за копійку пожежене козу до Бояня* [ФПЧ 2017, с. 292]; *їди і в Карпати, все треба бідувати!* [ФПЧ 2017, с. 319]; як *Черемош горі течиме*

¹ Палачами в Чернівцях з початку XIX ст. до 1855 року були представники роду Гурских, тому ще довго для чернівчан слово 'Гурский' було синонімом слова 'кат'. https://ru.molbuk.ua/chernovtsy_news/187427-nevidomabukovyna-na-straty-dlya-vykhovannya-privodyly-ditey.html

(ніколи) [ФПЧ 2017, с. 236]; *як води у Дністрі* (багато) [ФПЧ 2017, с. 236]; *глухман вартківський*, 'про туговухого' [ФПЧ 2017, с. 65]; *чуньківська поро́да*, 'про низькорослого' [ФПЧ 2017, с. 227]; *таке квасне, що козу на Цецино видко* (Цецино – гора на околиці Чернівців) [ФПЧ 2017, с. 329]. Іноді місцеві топоніми є варіантними компонентами загальноукраїнських фразем: *Від Клішківців до Харкова – тепер вода однакова* [ФПЧ 2017, с. 279] – *Від Києва до Кракова — всюди біда однакова; Язик до Сучави доведе* [ФПЧ 2017, с. 344] – *Язик до Києва доведе*.

Таким чином, фраземи з компонентом-онімом репрезентують історію та культуру України загалом і Буковини зокрема в усьому її різноманітті, відтворюють соціальну, політичну, національну картину Чернівецької області. Регіональну специфіку відбивають переважно топоніми та прізвищеві назви, пов'язані з реальними історичними персонажами. Проте навіть регіональні оніми виступають у складі загальноукраїнських, а то й загальнослов'янських фразеологічних моделей із загальнопоширеними універсальними значеннями.

Література

1. Аксамітаў А. С. Беларуская фразеологія. Мінск: Вышэйш. школа, 1978.
2. Бабич Н. Имена собственные как компоненты народных фразеологизмов (на материале буковинских говоров). *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу: тезисы докл.* Москва, 1970. С. 194–198.
3. Бабич Н. Сила Божа в народній фразеології. *Культура слова*. Київ, 1996. Вип. 48/49. С. 129–134.
4. Венжинович Н. Концептуалізація дійсності за допомогою власних назв у фразеологізмах української мови. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 356–359. *Слов'янська філологія*. С. 380–385.
5. Венжинович Н. Фраземи української мови з ономастичним компонентом у лінгвокультурологічному висвітленні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Мовознавство. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 63–66.
6. Кузь Г. Вигуків фразеологізми в призмі язичницької та християнської моделей світу: прагматико-аксіологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. *Слов'янська філологія*. № 697–699. 2013. С. 231–236.
7. Кузь Г. Світ духовних вірувань буковинців у фразеології. *Науковий вісник Чернівецького університету*. *Романо-слов'янський дискурс*. 2019. Вип. 812. С. 30–35.
8. Куцик О. Особливості функціонування онімів у складі прислів'їв та приказок із семантикою «життєві ситуації» (на матеріалі російської та української мов). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 165–173.
9. Мокиєнко В.М. Псевдоимена собственные в народной фразеологии. *Propria a apelativa aktualni otázky. Proper Names and Common Nouns*. Praha: Pedagogická fakulta UK. 2019. С. 27–36.
10. Пасік Н.М. Власні назви в українській фразеології та пареміології. Автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2000.
11. Пасік Н. М. Роль ономастичних компонентів у формуванні фразеологічного та пареміологічного значень. *Мовознавство*. 1999. № 2–3. С. 21–30.
12. Тараненко О.О. Парономазія. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000.
13. ФПЧ 2017 – Фразеологізми і паремії Чернівецької області / Г.Т. Кузь та ін. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.

References

1. Aksamitaw A.S. (1978) *Belaruskaja frazeologija* [Belarusian phraseology]. Minsk: Vyshejsk. shk. [in Belorussian].
2. Babich N. (1970) *Imena sobstvennye kak komponenty narodnykh frazeologizmov* (na materiale bukovinskih gorov) [Proper names as components of folk phraseological units (based on the material of Bukovinian dialects)]. *Soveshhanie po obshheslavjanskomu lingvisticheskomu atlasu: tezisy dokl.* Moskva. S. 194–198 [in Russian].
3. Babych N. (1996) *Syla Bozha v narodnij frazeolohii* [The power of God in folk phraseology]. *Kultura slova*. Kyiv. Vyp. 48/49. S. 129–134 [in Ukrainian].
4. Venzhynovych N. (2007) *Kontseptualizatsiia diisnosti za dopomohoiu vlasnykh nazv u frazeolohizmakh ukrainskoi movy* [Reality Conceptualization by Means of Proper Names in Ukrainian Phraseologisms]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Chernivtsi: Ruta. Vyp. 356–359. *Slovianska filolohiia*. S. 380–385 [in Ukrainian].
5. Venzhynovych N. (2017) *Frazemy ukrainskoi movy z onomastychnym komponentom u lnhvokulturolohichnomu vysvitleni* [Ukrainian phrasemes with onomastic component in linguoculturological education]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Serii: Movoznavstvo. Ternopil: TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka. Vyp. 1 (27). S. 63–66 [in Ukrainian].
6. Kuz H. (2013) *Vyhukovi frazeolohizmy v pryzmi yazychnytskoi ta khrystyianskoi modelei svitu: prahmatyko-aksiolohichni aspekt* [Exclamatory phraseology in the prism of pagan and Christian models of the world: pragmatic-axiological aspect]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu*. *Slovianska filolohiia*. № 697–699. S. 231–236 [in Ukrainian].

7. Kuz H. (2019) Svit dukhovnykh viruvan bukovyntsiv u frazeolohii [The world of spiritual beliefs of Bucovinians in phraseology]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Romano-slovianskyi dyskurs*. Vyp. 812. S. 30–35 [in Ukrainian].
8. Kutsyk O. (2012) Osoblyvosti funktsionuvannia onimiv u skladi prysliviv ta prykazok iz semantikoju «zhyttievi situatsii» (na materialy rosiiskoi ta ukrainskoi mov) [Peculiarities of the functioning of onyms in the composition of proverbs and sayings with the semantics of “life situations” (on the material of Russian and Ukrainian languages)]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. S. 165–173 [in Ukrainian].
9. Mokienko V.M. (2019) Psevdoimena sobstvennye v narodnoy frazeologii. *Propria a apelativa aktuální otázky* [Proper Names and Common Nouns]. Praha: Pedagogická fakulta UK. S. 27– 36 [in Russian].
10. Pasik N.M. (2000) Vlasni nazvy v ukrainskii frazeolohii ta paremiolohii [Proper names in Ukrainian phraseology and paremiology]. Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Pasik N.M. (1999) Rol onomastychnykh komponentiv u formuvanni frazeolohichnoho ta paremiolohichnoho znachen [The role of onomastic components in the formation of phraseological and paremiological meanings]. *Movoznavstvo*. № 2–3. S. 21–30 [in Ukrainian].
12. Taranenko O.O. (2000) Paronomaziia [Paronomasia]. *Ukrainska mova: Entsyklopediia*. Kyiv: Ukrainska entsyklopedia [in Ukrainian].
13. ФПЧ 2017 – Фразеологізми і паремії Чернівецької області [Phraseologisms and paremiology of Chernivtsi region] / H.T. Kuz ta in. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t imeni Yurii Fedkoviycha, 2017. 352 s. [in Ukrainian].

ONYMY OF BUKOVYNA DIALECT PHRASEOLOGY

Abstract. The article deals with the analysis of Bukovynian dialect phraseology with an onomastic component on the basis of the dictionary “Phraseological units and proverbs of Chernivtsi region”. The aim is to make a comprehensive systematic description of dialect phraseological units of Chernivtsi region with an onym component in terms of semantics and functional features, to determine the specifics of the semantics of the onomastic component, to clarify its role in motivating phraseological meaning, and to identify regional features of the analysed phraseology.

Onomastic phraseology is systematized according to the most common onymic components into groups, which include anthroponyms, toponyms, geortonyms and ethnonyms. The analysis confirms the distinct anthropocentric nature of phraseology: the vast majority of these proper names are people’s names. Anthropocentrism is inherent in the semantic plan of the analysed phraseology: they describe the external features of a man, his traits of character, behaviour, activities. From a pragmatic point of view, phraseological utterances, superstitious beliefs and signs, curses and charms can be distinguished in the analysed array in addition to nominative phraseological units.

Proper names of people, first of all names, are desemantized as part of phraseological units and are carriers of the general meaning ‘man’. This confirms the variability of such components in the composition of phrases and paronomasia, which is typical for many anonymous phrases. Surnames are rare in the analysed material and do not completely lose their onymic meaning. Phraseological units with ethnonym components include the names of the peoples with whom the Bukovynians have lived side by side since ancient times, and reflect all-Ukrainian stereotypes about the representatives of these ethnic groups. It was found that phrases with the onym component represent the history and culture of Ukraine in general and Bukovina in particular, reproduce the social, political, national picture of the region.

Keywords: dialect phraseology, onomastic phraseology, onym, anthroponym, toponym, ethnonym, geortonym.

© Кузь Г., 2021 р.

Галина Кузь – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, лекторка української мови Інституту україністики Пряшівського університету в Пряшеві; kuz.halya.cv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0075-4657>

Halya Kuz – PhD (Philology), Associate Professor, Department of History and Culture of the Ukrainian Language, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, lecturer of the Ukrainian language, Institute of Ukrainian, University of Preshov; kuz.halya.cv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0075-4657>